

Důsledky nezaměstnanosti z pohledu klienta Úřadu práce

Antonín Sedláček

Bakalářská práce
2008

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií
Ústav pedagogických věd
akademický rok: 2007/2008

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Antonín SEDLÁČEK**
Studijní program: **B 7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Sociální pedagogika**

Téma práce: **Důsledky nezaměstnanosti z pohledu klienta Úřadu práce**

Zásady pro vypracování:

Zpracování teoretické části: charakteristika nezaměstnanosti jako sociálního problému, přístupy k vymezení, důsledky nezaměstnanosti z hlediska klienta Úřadu práce.
Zpracování praktické části: šetření mezi vybranými klienty Úřadu práce v Lipníku nad Bečvou, spolupráce s Úřadem práce.
Analýza výsledků šetření.

Rozsah práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

BUCHTOVÁ, B. Nezaměstnanost: psychologický, ekonomický a sociální problém. Praha : Grada, 2002. 236 s. ISBN 80-247-9006-8.

MAREŠ, P. Nezaměstnanost jako sociální problém. Praha : Sociologické nakladatelství, 2002. 172 s. ISBN 80-86429-08-3.

MAREŠ, P. Ztráta zaměstnání: reakce, plány a flexibilita nezaměstnaných. Brno : Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2002. 53 s. ISBN 80-238-9166-9.

PRŮŠA, L. Ekonomie sociálních služeb. Praha : ASPI Publishing, s.r.o., 2003. ISBN 80-86395-69-3.

Vedoucí bakalářské práce: **PhDr. Zuzana Tichá, Ph.D.**
Ústav pedagogických věd

Datum zadání bakalářské práce: **16. ledna 2008**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. května 2008**

ABSTRAKT

Tato bakalářská práce se zabývá charakterizováním nezaměstnanosti jako sociálního problému. Teoretická část práce popisuje různá hlediska nezaměstnanosti, ekonomické, psychologické a jiné dopady nezaměstnanosti na osobnost člověka.

Praktická část práce je zaměřena na zjištění problémů nezaměstnanosti u vybraných respondentů, klientů Úřadu práce.

Klíčová slova:

Nezaměstnanost, ekonomický aspekt nezaměstnanosti, zdraví a nezaměstnanost, psychologický aspekt nezaměstnanosti

ABSTRACT

The subject of this work: „Unemployment as social problem“. Theory part describes variety aspects of unemployed, economy, psychical and other impact on personality.

Practise part is focus on location problems unemployment at some clients of employmentbureau

Keywords:

Unemployment, economy aspekt, health and unemployment, psychical aspekt of unemployment

Poděkování:

Chci velmi poděkovat paní PhDr. Zuzaně Tiché, Ph.D. za pomoc a trpělivost při tvorbě mé bakalářské práci. Také chci poděkovat za ochotu pracovníkům Úřadu práce v Přerově a v Lipníku nad Bečvou.

OBSAH

ÚVOD	8
I TEORETICKÁ ČÁST	10
1 NEZAMĚŠTNANOST	11
1.1 DEFINICE NEZAMĚŠTNANOSTI	11
1.2 DRUHY NEZAMĚŠTNANOSTI	14
1.3 PŘIROZENÁ MÍRA NEZAMĚŠTNANOSTI	15
1.4 ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKY TRHU PRÁCE	16
1.5 TYPY PRACOVNÍCH TRHŮ	17
2 PSYCHOLOGICKÝ ASPEKT NEZAMĚŠTNANOSTI	18
2.1 VÝZNAM PRÁCE PRO ČLOVĚKA	18
2.2 PŘÍPRAVA NA MOŽNOST ZTRÁTY PRÁCE	19
2.3 RIZIKOVÉ SKUPINY NEZAMĚŠTNANÝCH	20
2.3.1 Mladí lidé do třiceti let.....	20
2.3.2 Starší lidé nad padesát let.....	21
2.3.3 Ženy.....	21
2.3.4 Zdravotně postižení lidé.....	21
2.4 NEZAMĚŠTNANOST A SOCIÁLNĚ PATOLOGICKÉ JEVY	22
2.4.1 Psychologický intervenční program pro nezaměstnané	22
2.5 NEZAMĚŠTNANOST A ZDRAVÍ.....	23
2.5.1 Stres.....	24
2.5.2 Psychické reakce na stres.....	24
2.5.3 Fyzické reakce na stres	24
2.5.4 Zvládání stresu	25
3 DŮSLEDKY NEZAMĚŠTNANOSTI	26
3.1 DŮSLEDKY NEZAMĚŠTNANOSTI PRO NEZAMĚŠTNANÉHO JEDINCE	26
3.2 VLIV NEZAMĚŠTNANOSTI NA JEDINCE A JEHO RODINNÉ PŘÍSLUŠNÍKY	27
3.3 EKONOMICKÉ DŮSLEDKY NEZAMĚŠTNANOSTI.....	29
II PRAKTICKÁ ČÁST	30
4 JAK VNÍMAJÍ NEZAMĚŠTNANÍ NA PŘEROVSKU DŮSLEDKY SVÉ NEZAMĚŠTNANOSTI	31
4.1 VÝZKUMNÝ PROBLÉM.....	31
4.2 METODY VÝZKUMU	32
4.3 VÝZKUMNÝ VZOREK.....	33
5 KASUISTIKY	34

5.1	KASUISTIKA 1: ŽENA PO MATEŘSKÉ DOVOLENÉ	34
5.2	KASUISTIKA 2: ABSOLVENT STŘEDNÍ ŠKOLY	35
5.3	KASUISTIKA 3: OSOBA VE VĚKU 50+	36
5.4	DOPORUČENÍ K JEDNOTLIVÝM KASUISTIKÁM.....	38
	ZÁVĚR.....	40
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	41

ÚVOD

Nezaměstnanost představuje historicky i v současnosti jeden ze sledovaných a diskutovaných jevů tržních hospodářství, který má dopad na snížení příjmů jednotlivců a rodin na minimum. Vysoká míra nezaměstnanosti nepříznivě ovlivňuje celkové společenské klima, zhoršuje hospodářskou situaci státu, spokojenost a zdraví lidí. Ekonomové a ti, kteří přijali ideu tržní ekonomiky, vědí, že nezaměstnanost je spojena s existencí trhu, konkrétně trhu práce, a představuje důsledek nerovnováhy mezi poptávkou a nabídkou na trhu práce.

Prožívání ztráty práce je pro většinu lidí závažnou psychosociální zátěží. Podle Buchtové (2002, s. 47) se důsledkem dlouhodobé nezaměstnanosti vytrácí smysl života, dochází k omezení sociálních kontaktů s přáteli a spolupracovníky a nastává postupný rozklad integrity osobnosti. Nezaměstnanost nemůže být pokládána pouze za starost či stav jedné osoby, ale za závažný sociální problém, jehož řešení by měla řešit celá společnost. Nezaměstnanost tedy dnes nechápeme jen jako ekonomický problém, ale nezaměstnanost vnímáme také jako problém sociální, psychologický a politický.

Téma mé bakalářské práce jsem si vybral proto, že se může stát a mezi nezaměstnanými se mohu ocitnout i já. Proto jsem si toto téma vybral, abych zjistil, co mne může potkat, jak už z ekonomického hlediska tak i psychologického hlediska, když nebudu moci dlouho najít práci. V této práci vysvětluji téma nezaměstnanosti jako sociálního problému. Uvádím zde různé přístupy k vymezení a zmapování důsledků nezaměstnanosti z hlediska klienta Úřadu práce.

Cílem této bakalářské práce je popsat nezaměstnanost jako závažný jev, který zasahuje do všech oblastí života nezaměstnaného jedince. V práci jsou zařazeny tři kasuistiky, které popisují příběh tří nezaměstnaných osob, jež jsou typickými představiteli vybraných rizikových skupin nezaměstnaných. Každá kasuistika je zpracována podle předem dané, jednotné struktury. U každé kasuistiky jsou naznačena určitá doporučení pro jednotlivé případy.

Bakalářská práce je rozčleněna do čtyř kapitol. V první kapitole charakterizují nezaměstnanost z ekonomického aspektu. Dále píše o trhu práce, který přímo souvisí s nezaměstnaností a také o typech nezaměstnanosti.

V druhé kapitole se zabývám významem práce pro člověka a tím, zda má nezaměstnanost vliv na psychiku člověka. V této kapitole také stručně popisuji rizikové skupiny nezaměstnaných.

Ve třetí kapitole bakalářské práce se zaměřuji na vlivy nezaměstnanosti na člověka, na členy rodiny a na rodinu jako celek. Nezaměstnanost totiž zasahuje daleko více osob, než jen jedince bez práce. V této kapitole se zabývám i důsledky na nezaměstnaného, ať už ekonomické důsledky tak i důsledky, které se odrážejí v psychice člověka.

Praktická část bakalářské práce obsahuje případové studie, které jsem vypracoval s několika klienty Úřadu práce. Snažil jsem se zjistit důsledky nezaměstnanosti na klienta Úřadu práce. Lidé, kteří ztratili práci, tuto situaci nesou velmi bolestivě a nechtějí o tomto tématu moc mluvit, neboť situaci bez zaměstnání vnímají jako osobní neúspěch. V této části bakalářské práce jsou zpracovány výsledky mého šetření na Úřadě práce v Lipníku nad Bečvou. Z těchto výsledků vycházím při sestavování případových studií.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 NEZAMĚSTNANOST

Nezaměstnanost má rozměr společenský i individuální. Pro společnost znamená nevyužití určité části dostupné pracovní síly, tzn., že existují lidé, kteří by pracovat mohli a chtěli, ale v daném společenském systému nejsou na trhu práce umístitelní. Jejich pracovní síla zůstává nevyužita a místo toho se stává závislou na státu, který na ni doplácí, zatímco by ji mohl využít k produkci (ovšem za jiných systémových podmínek).

Pro jedince je situace, kdy je nezaměstnaný, tzn. nemá placenou práci, situací, kdy žádnou aktivní činností nezískává prostředky na živobytí. Nemá tedy jiný příjem než sociální dávky a jeho časový rozvrh není určován běžným způsobem. Chybí denní rutina, daná pracovní dobou, kdy člověk ví, že v určitou hodinu odejde do práce a v určitou se asi vrátí, vykoná případné další povinnosti a zbytek času stráví odpočinkem, nebo ho věnuje koníčkům či jiné duševně uvolňující činnosti. Volný čas je pro zaměstnaného člověka vzácným statkem, kterým se neplýtvá. Většinou předem ví, kdy a kolik ho bude mít, což mu umožňuje předem si naplánovat, jak ho vyplní, a využít ho skutečně tak, aby způsob jeho využití přinesl kýžený účinek - duševní regeneraci, povznesení, dobrý pocit, únik z pracovního a časového stresu způsobeného pocitem, že člověk " honem něco musí." Volný čas je tedy doba, na kterou se těší, je pro něj vzácná a zpravidla je její trávení spojené s pobýváním mimo placené zaměstnání. Ztratí - li jedinec práci a tato situace trvá delší dobu, ztrácí jeho volný čas nádech cennosti, je jako voda z kohoutku, má ji, kdykoli jím otočí, není ničím, s čím by bylo třeba nakládat jakkoli opatrně. Činnosti, jimiž ho naplňoval dříve, ztrácejí charakter „uvolňovala“ napětí a únavy, které si dříve přinášel z práce, vědomí, že se jim může věnovat vlastně kdykoli, ho nutká neustále je odkládat a nakonec se jim nevěnovat vůbec, ztrácejí pro něj smysl. Stačí si popovídat s několika takovými lidmi, a zjistíte, jak společná je jim věta " Už mě nebaví ani si číst," " Dívám se na televizi a najednou zjistím, že vůbec nevím, co se tam děje, nebaví mě to."

1.1 Definice nezaměstnanosti

Jednou z ekonomických veličin je i nezaměstnanost, protože vývoj tržního hospodářství zpravidla provází a je současně jevem, který s sebou přináší negativní ekonomické i

sociální důsledky. Zdravý vývoj ekonomiky by měl způsobovat nízkou nebo přijatelnou míru nezaměstnanosti. Nezaměstnanost na jedné straně znamená ztrátu statků a služeb, které by mohly být nezaměstnanými vyrobeny. Proto dochází ke ztrátě. Součástí ztráty jsou dávky v nezaměstnanosti, které na jedné straně vytvářejí podmínky pro to, aby nezaměstnanost byla lépe zvládnána, ale na druhé straně zatěžují státní rozpočet.

Vedle těchto ztrát však nezaměstnanost přináší ještě mnoho negativních sociálních důsledků v podobě poklesu životní úrovně nezaměstnaného a jeho rodiny, stresů, zdravotních důsledků, alkoholismu a rostoucí kriminality apod. Čím je nezaměstnanost delší, tím jsou důsledky závažnější. Zvláště nepříjemnou stránkou dlouhodobé nezaměstnanosti je ztráta kvalifikace, a tím i možnost najít zaměstnání.

Zvláštní význam má nezaměstnanost mladých lidí, kteří vycházejí ze škol a učilišť. Pokud mladí lidé včas nezískají potřebné pracovní návyky a průpravu, vede to k postupující degradaci kvality práce. Čím později si mladí lidé zvyknou na určité pracovní stereotypy, tím hůře se přizpůsobují práci.

Nezaměstnanost je psychologický, ekonomický, sociální a politický problém.

Nezaměstnanost není jednoduše definovatelná, v každém státě totiž vychází z tamější situace na trhu práce. Pro všechny státy se vychází z jednotné definice mezinárodního Úřadu práce.

Za nezaměstnaného se považuje člověk, který splňuje čtyři základní podmínky (srov. Buchtová, 2002; Mareš, 2002):

- nemá práci (pracovní místo),
- je schopen pracovat,
- chce vykonávat práci za odměnu,
- aktivně místo hledá.

Dobrovolná nezaměstnanost je nezaměstnanost, při které nezaměstnaný dává přednost volnému času před konáním práce. Lidé, které zařazujeme do této skupiny, o práci nestojí a nechtějí pracovat.

Důvody mohou být různé, např.:

- lidé jsou ekonomicky zajištěni a dávají přednost volnému času před placenou prací,

- jde o lidi, kteří ztratili naději, že najdou nějakou práci.

V ekonomii není dobrovolná nezaměstnanost považována za závažný problém, kterým by se měla zabývat hospodářská či sociální politika.

„Dobrovolně nezaměstnaný člověk může mít dobré nabídky na místo, ale dál shání lepší nebo lépe placené místo. Existuje také mnoho důvodů, proč by si lidé mohli dobrovolně zvolit, že nebudou při stávající mzdové sazbě pracovat. Pouze velmi malá část z nich bývá počítána oficiálně mezi nezaměstnané“ (Samuelson, Nordhaus, 1995, 289).

Skutečným problémem je nedobrovolná nezaměstnanost.

Příčinou této nezaměstnanosti jsou velmi nepružné nominální mzdové sazby. Tato nedobrovolná zaměstnanost je závislá především na úrovni poptávky v ekonomice (Buchtová, 2002, s. 69).

Nedobrovolná nezaměstnanost je typ nezaměstnanosti, kdy nezaměstnaný aktivně hledá práci nebo se připravuje na návrat či vstup do zaměstnání.

Na tomto rozdělení na dobrovolnou a nedobrovolnou nezaměstnanost je založeno i rozdělení obyvatelstva na ekonomicky aktivní a ekonomicky neaktivní (srov. Buchtová, 2002).

Za ekonomicky aktivní jsou považováni lidé od 15 do 65 let, kteří buď pracují nebo jsou nezaměstnaní, ale práci si hledají nebo čekají, až se budou moci po dočasném vysazení z práce do zaměstnání vrátit.

Ekonomicky neaktivní jsou všichni lidé, kteří zaměstnání nemají, ale práci si z jakýchkoliv důvodů aktivně nehledají.

Vývoj nezaměstnanosti se měří pomocí míry nezaměstnanosti, což je podíl nezaměstnaných, kteří aktivně o nalezení zaměstnání usilují a jsou schopni to skutečně prokázat, na ekonomicky aktivním obyvatelstvu, vyjádřený v procentech (srov. Buchtová, 2002).

Podle Samuelsona, Nordhause (1995, str. 302) : „*Přirozená míra nezaměstnanosti je pravděpodobně optimální mírou nezaměstnanosti, nad úrovní nezaměstnanosti, při níž se maximalizuje čistý ekonomický blahobyt.*“

Aktivní úsilí o hledání zaměstnání musí být nezaměstnaný schopen prokázat.

Ve společnosti zaujímá práce vysoké postavení v žebříčku hodnot. Definujeme se prostřednictvím svých rolí v zaměstnání a velmi často z nich odvozujeme svůj vlastní obraz a společenský status. Ale i okolí nás definuje podle naší pracovní činnosti.

Jestliže člověk ztratí svou práci nedobrovolně, je to spojeno s dalšími důsledky: postižená osoba se cítí jako jednotlivec izolována od společnosti. Ztrácí pocit vlastní hodnoty, proto má nezaměstnanost kvůli této tendenci k vyčleňování velký společenský a politický dopad.

Problém nezaměstnanosti v České republice zapustil kořeny a během několika let její existence se začaly vytvářet významné sociální skupiny, které jsou nezaměstnaností nejvíce ohroženy (např. nekvalifikovaní lidé, ženy, handicapovaní lidé a další)

1.2 Druhy nezaměstnanosti

Nezaměstnanost můžeme rozdělit na frikční, strukturální, cyklickou, sezónní a skrytou.

„*Frikční nezaměstnanost vzniká v důsledku neustálého pohybu lidí mezi oblastmi a pracovními místy nebo v průběhu jednotlivých stádií životního cyklu. Dokonce i kdyby se ekonomika nacházela ve stavu plné zaměstnanosti, byla by zde určitá fluktuační...*“ (Samuelson, Nordhaus, 1995, s.288). Tato frikční nezaměstnanost je obvykle krátká, většinou se pohybuje v rozmezí několika týdnů, proto lze do jisté míry ztotožnit frikční nezaměstnanost s dobrovolnou nezaměstnaností.

Strukturální nezaměstnanost představuje složitější poruchu. „*Nesoulad mezi poptávkou po pracovnících a jejich nabídkou může být důsledkem toho, že některá odvětví se rozpínají, poptávka po určitém druhu práce se zvyšuje, a jiná odvětví se zastavují, poptávka po jiném druhu práce se snižuje, a nabídka se dostatečně rychle neumí adaptovat*“

(Samuelson, Nordhaus, 1995, s. 288). Nerovnováhy na trhu práce jsou způsobovány převážně pomalu se přizpůsobujícími mzdami. Podle Mareše (1994) je určitá část strukturální nezaměstnanosti tvořena tzv. nezaměstnaností technologickou, do níž se dostávají pracovníci, jejichž pracovní místo bylo zrušeno a nahrazeno technikou. Tato nezaměstnanost „je tedy dána poklesem poptávky po pracovnících v důsledku technologického a technického vývoje“ (Mareš, 1994, s.20). Strukturální nezaměstnanost je většinou déle trvající než frikční.

Cyklická nezaměstnanost je spojena s cyklickým kolísáním ekonomiky. „Je důsledkem nevyužití stávajících kapacit z důvodů odbytových potíží“ (Mareš, 1994, s. 21). Vzniká v důsledku nízké a nedostačující úrovně poptávky. Tato nezaměstnanost trvá zpravidla několik měsíců, ne-li let, z tohoto důvodu ji lze považovat za vážný ekonomický a sociální problém.

Sezónní nezaměstnanost vyplývá z povahy některých činností v národním hospodářství, obzvláště v odvětví zemědělství, stavebnictví nebo cestovního ruchu. Mohla by být považována za období cyklické nezaměstnanosti, protože je také spojena s určitým přírodním cyklem.

Skrytá nezaměstnanost jsou fakticky nezaměstnaní, kteří nejsou zaregistrováni jako nezaměstnaní, když práci nemají a při dobré nabídce by práci přijali. Tato nezaměstnanost je formou, kdy nezaměstnaný nehledá práci ani se neregistruje na úřadě práce. Jelikož má práci tzv. „na černo“, tzn., že výdělek nedaní ani ho nikde nezveřejňuje.

1.3 Přirozená míra nezaměstnanosti

Samuelson a Nordhaus (1995) popisují přirozenou míru nezaměstnanosti jako míru, při níž je trh statků a práce v rovnováze. „Přirozená je taková míra nezaměstnanosti, při níž jsou síly, které působí směrem ke zvyšování a snižování cenové a mzdové inflace, vyrovnané. Při přirozené míře je inflace stálá nevykazuje tendenci ke zvyšování ani ke snižování. V soudobé ekonomice, která se snaží zabránit vysokým mírám inflace, je přirozená míra nezaměstnanosti nejnížší mírou nezaměstnanosti, která je udržitelná; vyjadřuje tedy nejvyšší udržitelnou úroveň zaměstnanosti a odpovídá potenciálnímu produktu země“ (Samuelson, Nordhaus, 1995, s.296).

Ekonomové se shodují na tom, že přirozená míra vykazuje v čase rostoucí trend. Za příčinu nelze označit jeden faktor, vzestupný charakter je výsledkem působení mnoha faktorů, např. demografické změny, strukturální změny (rostoucí strukturální nezaměstnanost), vládní politiky (pojištění v nezaměstnanosti), růstu skutečné nezaměstnanosti, která přirozenou míru zvyšuje v důsledku hystereze (Brožová, 2003). Efekt hystereze je často vysvětlován jako proces opakované neúspěšnosti dlouhodobě nezaměstnaných najít zaměstnání, protože u nich dochází ke ztrátě dovedností a sociálních kontaktů, motivace a pracovních návyků. Časem si ale někteří nezaměstnaní na způsob života ze sociálních dávek navyknou a ztratí úsilí hledat dál práci. Ukazuje se, že čím delší je doba trvání nezaměstnanosti, tím těžší je vrátit se zpět na pracovní trhy. Původně nedobrovolná nezaměstnanost se vlastně postupem času mění v dobrovolnou, a tak zvyšuje přirozenou míru nezaměstnanosti.

1.4 Základní charakteristiky trhu práce

Trh práce, tak jako každý jiný trh, je ovlivněn stavem celého hospodářství v daném státě. Když dojde ke změně v ekonomice, v důsledku toho se mění i trh práce. Rovnováha na pracovním trhu se utváří střetáváním nabídky práce určité profese a poptávky po ní, kdy jako vyrovnávací mechanismus zde funguje mzda. Mezi nabídkou práce a výší mezd existuje pozitivní vztah, mezi poptávkou po práci a výší mezd existuje vztah negativní.

„Trh práce je součástí trhu obecně, ale má svá specifika. Práce nemá stejnou povahu jako ostatní zboží, práce je výrobním faktorem svého druhu“ (Němec, 2002).

„Trh práce je místem, na němž jsou utvářeny podmínky zaměstnanosti včetně mezd a platů prostřednictvím nabídky a poptávky po práci“ (Němec, 2002)

Trh práce je trhem specifickým. Tento trh není homogenní, ale je ve značné míře segmentován. Ve skutečnosti totiž existuje značné množství trhů práce. Segmentace spočívá jednak v rozdílech mezi lidmi, tj. v jejich věku, kvalitaci a dispozicích, jednak také v geografickém rozdělení trhů práce.

Neopomenutelný je také vliv státu, protože zákonodárství ovlivňuje jak stranu nabídky práce, tak stranu poptávky po ní. Dá se proto říci, že trh práce není ve své podstatě trhem konkurenčním, ale administrativně regulovaným. V této souvislosti je potřeba také dodat, že trh práce není trhem dokonalým, zejména z důvodu neúplnosti informací, protože

uchazeči o zaměstnání nevědí o všech dostupných volných pracovních místech, stejně tak jako firmy nevědí o všech nezaměstnaných hledajících práci, což dokládá fakt, že po určitou dobu zůstávají neobsazena některá pracovní místa a zároveň zůstávají někteří lidé bez práce (srov. Holman, 2003). Nerovnováha na trhu práce se tak projevuje nezaměstnaností.

1.5 Typy pracovních trhů

Neexistuje pouze jeden trh, ale tolik trhů, kolik existuje zeměpisných oblastí, zaměstnání nebo oborů (Samuelson, Nordhaus, 1995). Lze rozlišit trhy podle věhlasu a výhodných pracovních kontraktů (primární a sekundární trh), podle možnosti přezkoumání fungování trhu kontrolními institucemi (formální a neformální trh) a také podle mobility pracovních sil (interní a externí trh).

Na primárním trhu práce mají pracovníci lepší pracovní příležitosti, práce jsou hodnoceny jako více prestižní, pracovníkům jsou nabízeny výhodnější pracovní podmínky (srov. Winkler, 1999). Nejenže je práce dobře placená, ale pro pracovníky se nabízí i dobré vyhlídky profesionálního růstu, proto se dá očekávat, že fluktuace (souhrn změn pracovního poměru v rámci podniků /odvětví, oblastí/, způsobených odchodem a příchodem pracovníků) na tomto trhu nebude příliš výrazná. Oproti tomu na sekundárním trhu jsou místa méně prestižní, což následně směřuje k nižším mzdám a možnost kariérního růstu není nijak velká.

Formální trh je jinými slovy oficiální trh pracovních příležitostí, kontrolovaný institucemi, které slouží k jeho regulaci (srov. Winkler, 1999), kdežto neformální trh se vyskytuje v zóně tzv. šedé ekonomiky, to znamená mimo kontrolu úřadů finančních, úřadů práce a dalších příslušných institucí.

Na vnitřním trhu lze najít jasnou posloupnou strukturu, je podporován kariérní postup odrážející rozvoj znalostí a dovedností a růst kvalifikace pracovníků uvnitř firem. Proto dochází k rozmístování pracovníků v rámci firmy bez jejich propouštění. Na vnějším trhu dochází ke konkurenci mezi podniky, které najímají službu práce od jednotlivých pracovníků. Dá se tudíž říci, že je tento trh oproti trhu internímu trhem v pravém slova smyslu (srov. Mareš, 2002).

2 PSYCHOLOGICKÝ ASPEKT NEZAMĚSTNANOSTI

Psychologický problém vnímáme nejčastěji jako zhoršení psychického zdraví. Změny duševního zdraví při ztrátě práce jsou nezaměstnanými většinou popisovány v termínech zvýšené úzkosti, strachu a nejistoty. Objevuje se u nich podrážděnost, stavy deprese, nespavosti a postupné ztráty sebedůvěry. „*Při dlouhodobé nezaměstnanosti se k tomu přidávají psychosomatické potíže – nejčastěji bolesti hlavy, zvýšená únava, kardiovaskulární problémy, žaludeční vředy, poruchy s dýcháním, různé dermatitidy a jiné*“ (Buchtová, 2000, s. 24).

Zejména dlouhodobá nezaměstnanost patří k faktorům, které výrazně přispívají ke vzniku a šíření řady sociálně patologických jevů jako alkoholismu, narkomanie, kriminality, vandalismu, sebevražd, ale třeba i rasismu a různých forem militantního politického radikalismu. Souvislost mezi nezaměstnaností, zdravotním stavem a užíváním drog v České republice je zatím problematika relativně nová a méně sledovaná. Zaslouhovála by si více pozornosti nejen při výzkumu, ale rovněž při jednání s nezaměstnanými na úřadech práce a jejich návštěvách u praktických lékařů. V České republice také stoupá počet případů sebevražd v souvislosti se ztrátou práce.

2.1 Význam práce pro člověka

Práce zaujímá v životě člověka nezastupitelné postavení je důležitou podmínkou jeho důstojné existence, přináší mu nejen materiální prospěch, ale současně mu dává pocit sebe-realizace a společenské užitečnosti. Vyřazuje člověka do řádu sociálních vztahů, uspokojuje jeho potřeby ctižádosti, sebeuplatnění a sebeúcty.

Práce tedy neslouží pouze k výrobě statků nebo vykonávání služeb, ale vytváří sociální pole strukturovaných kontaktů s možností vést rozhovory, potkávat jiné lidi a uzavírat přátelství. Skupinová práce nabízí sociální prostředí, ve kterém hodnotí, schopnosti a srovnává s ostatními lidmi.

V české kultuře je téma práce zastoupeno i v řadě lidových přísloví, která prozrazují hlubokou moudrost našich předků, např. „*S prací nejdál dojdeš*“, „*Komu se nelení, tomu se zelení*“ (Buchtová, 2002, s.75).

Náhlá neočekávaná ztráta práce je v naší kultuře velkým zásahem do života lidí, je dokonce traumatizujícím zážitkem. Je tomu tak i přesto, že dnes žijeme v demokratickém sociálním státě, který umožňuje i relativně slušný život bez dočasné odměny za práci. Nezaměstnanému odpadají „zatěžující“ faktory práce. Zdá se, že mu přibývá množství volného času, že vzniká nová šance pro soužití s partnerem, se členy rodiny a s přáteli a že se objevuje i naděje na nový začátek pracovní kariéry. Skutečnou hodnotu práce člověk obvykle poznává, až když ji ztratí. Nedobrovolné vyřazení práce z osobního života člověka má totiž průkazné negativní sociální, psychologické, ale i zdravotní důsledky.

Ocitne-li se člověk dlouhodobě bez práce, ztratí nejsilnější pojítko s realitou, zmocní se ho nejistota a strach z budoucnosti, později i pochybnosti o vlastních schopnostech.

A tak ztratit práci ve společnosti, kde je placená práce stále ještě spojována s vysokou společenskou i osobní hodnotou a kde je zaměstnání klíčem k životním aspiracím i zdrojem identity a sebeúcty člověka, přináší stresující životní událost. Tento subjektivně stresující zážitek je navíc okolím stále ještě vnímán jako znamení životního selhání jedince (srov. Buchtová, 2002).

2.2 Příprava na možnost ztráty práce

Podle Buchtové a podle výsledků výzkumu, který provedla, vyplývá, že je nezbytné profesionálně se zabývat preventivní přípravou lidí na možnost ztráty práce. Je nutné vychovávat občany k potencionální nezaměstnanosti. Zdálo se, že je potřebné lidem připomínat a vysvětlovat, že nezaměstnanost je součástí strukturálních přeměn ekonomiky postmoderní společnosti. Buchtová zjistila, že školní výuka a výchova mladých lidí nezahrnuje přípravu na možnost ztráty práce, že je nevede k průběžnému získávání nových poznatků a k rozvoji tvořivého myšlení tak, aby mohli později přijímat společenské systémové změny (srov. Buchtová, 2002).

Na rozdíl od psychologických výzkumů nezaměstnanosti v zemích s rozvinutou ekonomikou se v našich podmínkách setkali s rysy nezaměstnanosti, které byly ovlivněny fakto-

ry z minulého vývoje naší společnosti. Ukázalo se, že tyto faktory se dosud výrazně podílejí na chování lidí a omezují jejich schopnost racionálně reagovat na nové podmínky. Vzhledem k odlišné sociální zkušenosti chybí většině našich starších lidí osobní odvaha a ochota investovat do vlastní kvalifikace, schopnost s nadhledem zvládat nepřízně. Aby překonali problémy spojené se ztrátou práce, budou lidé nuceni změnit přístup k pracovnímu i životnímu uplatnění. Bude to patrně vyžadovat průběžné odborné studium, neustálé úsilí o rozvoj vlastních schopností. Z výsledků výzkumu Buchtové vyplývá, že vysoce aktuálním úkolem nezaměstnaných je naučit se odpovědně jednat sám za sebe. „*Americký odborník v oblasti obchodu Phil Laut příznačně uvádí, že pro některé lidi znamená zaměstnání po citové stránce pokračování dětství. Tehdy jsme se naučili, že dobré věci pocházejí od jediného člověka-od maminky*“ (Buchtová, 2002, s.92-93).

2.3 Rizikové skupiny nezaměstnaných

Uplatnění člověka na trhu práce je podmíněno řadou charakteristik, které vyčleňují skupiny lidí s větším rizikem ztráty práce a předurčují je pro dlouhodobou nezaměstnanost. Tyto skupiny jsou také vystaveny riziku opakované nezaměstnanosti. Jejich příslušníci nacházejí uplatnění spíše na sekundárním trhu práce a na méně placených pozicích s nejistou budoucností. „*Nezaměstnanost tak více ohrožuje určité skupiny populace, což potvrzuje zkušenost téměř ze všech průmyslově vyspělých zemí. Je zřejmé, že právě na tyto skupiny musí být zaměřena politika zaměstnanosti. U nás k nim patří mladí lidé, ženy s malými dětmi, zdravotně postižení občané, starší lidé, lidé s nízkým vzděláním, romské etnikum a přicházející imigranti*“ (Buchtová, 2002, s.109).

2.3.1 Mladí lidé do třiceti let

Absolventi středních a vysokých škol, kteří se ucházejí o své první zaměstnání, jsou v konkurenci s ostatními uchazeči značně znevýhodněni. Nemají praktické zkušenosti a základní pracovní návyky, ale také postrádají pracovní kontakty usnadňující lepší orientaci na trhu práce. V současné době míra nezaměstnanosti absolventů škol značně převyšuje

nyňjší úroveň nezaměstnanosti. U nezaměstnaných absolventů vysokých škol vystupuje do popředí zejména ekonomické hledisko, protože mnozí z nich zakládají nebo už založili rodinu. Nedostatečný příjem jednoho člena rodiny tak postihuje více osob.

Vliv nezaměstnanosti na mladé lidi se může projevit až v neosvojení si potřebných pracovních návyků, tito lidé pak nebudou schopni pracovat ani později a pracovní nečinnost je může přivést k sociálně patologickému chování.

2.3.2 Starší lidé nad padesát let

Jestliže se jedinci ve středním období pracovní kariéry nedaří získat zaměstnání, v pozdějším věku bude jeho šance ještě menší. „*Proces stárnutí bývá obecně spojován s úbytkem produktivity a flexibility*“ (Muffels, 1998, s. 283). Čím je člověk starší, tím pevněji má zakódovány určité stereotypy a obtížněji a pomaleji se přizpůsobuje novým životním situacím.

2.3.3 Ženy

Nepříznivé postavení na trhu práce mají také ženy. Je to způsobené upřednostňováním mužské pracovní síly, kdy muž je více mobilní a není tolik zatížen starostmi o děti a domácnost. S tím dále souvisí neochota zaměstnávat matky s malými dětmi z důvodu větší absence a tím narušení plynulosti pracovního provozu. „*Zaměstnanost žen je závažným celosvětovým problémem. Je totiž obtížné skloubit pracovní a mateřské povinnosti, dosáhnout přiměřené společenské angažovanosti žen. V řadě vyspělých zemí se hledá řešení v rozsáhlé nabídce zkrácených pracovních úvazků, v zavádění pružné pracovní doby, v dostupné péči o děti. Cesta k řešení v naší společnosti patrně povede přes nutné legislativní úpravy až k politické a finanční podpoře žen*“ (Buchtová, 2002b, s. 113).

2.3.4 Zdravotně postižení lidé

Mezi občany se zdravotním postižením převládají osoby starší, méně kvalifikované

a s nižším vzděláním, jejichž uplatnění na trhu práce je vždy obtížné. Po rozpadu výrobních družstev invalidů se zajištěným odběrem výrobků a služeb, a také po rozpadu velkých podniků s tradiční péčí o tyto občany a v důsledku zániku tradičních profesí obsazovaných těmi-to občany (hlídači, manipulanti v telefonních ústřednách apod.) se snížily vyhlídky osob se zdravotním postižením na získání a udržení vhodného zaměstnání (Krebs, 2002, s. 101).

2.4 Nezaměstnanost a sociálně patologické jevy

Dlouhodobá nezaměstnanost má negativní vliv nejen na nezaměstnaného jedince, ale i na celou společnost. Ve společnosti v které se dlouhodobě nezaměstnaní vyskytují, se projevuje „zvýšený výskyt sociálně patologických jevů, což zjišťujeme spíše nepřímo: zvýšenou konzumací alkoholu, nikotinu a drog (zejména u mladých lidí), vyšší nemocností a rostoucí spotřebou léků, vyšším výskytem sebevražedných pokusů. také v České republice stoupá počet případů sebevražd v souvislosti se ztrátou práce“ (Buchtová, 2002, s.115). „Zejména nedokonané sebevraždy jsou signifikantním výrazem psychických potíží. Jde o pokus použít extrémního způsobu komunikace v situaci, v níž podle názoru jedince jiné způsoby, jak sdělit své potíže ostatním, selhaly“ (Mareš, 2002, s.91).

„Zákeřnost nezaměstnanosti spočívá v tom, že zpočátku může být nezaměstnanost prožívaná jako určitá forma “dovolené“, jako období, v němž člověk má příležitost zamyslet se nad svým dosavadním životem“ (Buchtová, 2002, s.115).

2.4.1 Psychologický intervenční program pro nezaměstnané

Lidé bez práce mohou mít pocit, že nikam nepatří. Jsou vyřazeni ze společnosti a považováni za osoby, které nikdo nepotřebuje. Připadají si zbyteční, nic je nebaví a nemají snahu si hledat nové zaměstnání a tím pádem se dostávají do začarovaného kruhu. Nezaměstnanost se může projevovat i zhoršením zdravotního stavu.

Cílem psychologického intervenčního programu pro nezaměstnané je redukce stresu nezaměstnaného, získání sebejistoty, osvojení si potřebných sociálních dovedností, například dovednost hledat si novou práci, jelikož tito lidé ztratili snahu hledat si práci, nebo nabí-

nout se trhu práce. Řeší také situace, kdy nezaměstnaný neuspěje na trhu práce a jeho žádost je odmítnuta, aby dotyčný nezaměstnaný opět neztratil zájem a dále se aktivně podílel na hledání nového zaměstnání.

Podle Buchtové (2002) se pro překonání krizového období ztráty práce doporučuje:

- neztrácet naději a nepodléhat tlaku nepříznivé situace,
- naplánovat si pravidelné denní aktivity,
- využít čas k možnosti zhodnocení dosavadních životních a pracovních zkušeností,
- rozšířit si právní vědomí a dobře znát práva a povinnosti nezaměstnaného,
- neuzavírat se do sebe, ale sledovat dění kolem sebe, udržovat neustálý kontakt s trhem práce a s širším sociálním okolím,
- na přechodnou dobu si najít práci i méně placenou,
- promyslet si úspornou životní strategii,
- důsledně pečovat o své zdraví.

Tyto zásady by měli nejvíce dodržovat mladí lidé, tedy vyučení, absolventi středních a vysokých škol, kteří nemohou najít uplatnění na pracovním trhu bezprostředně po skončení studia a zatím ještě si nestačili osvojit určité pracovní návyky.

2.5 Nezaměstnanost a zdraví

Propuštění jedince z práce přináší kromě sociálních, ekonomických problémů také problémy zdravotní. V dnešní době už známe biologické, psychologické a sociální faktory, které činí práci pro člověka nezbytnou. Po propuštění zaměstnance z práce se z něho stává nezaměstnaný. V té době na člověka začne působit stres, který je největší zátěží pro lidský organismus. Čím je člověk déle nezaměstnaný, tím je stres z toho, že nenajde práci, větší.

2.5.1 Stres

Stres můžeme definovat jako souhrn fyzických a duševních reakcí na nepříjemný poměr mezi skutečnými nebo představovanými osobními zkušenostmi a očekáváními (srov. Křivohlavý, 1994). Podle této definice je stres odpověď, která v sobě zahrnuje jak fyzické, tak i psychické složky. Jinými slovy, stres je stav organismu, který je obecnou odezvou na jakoukoliv výrazně působící zátěž – fyzickou nebo psychickou. Při stresu se uplatňují obranné mechanismy, které umožňují přežít organismu vystaveného nebezpečí.

2.5.2 Psychické reakce na stres

Psychické reakce zahrnují přizpůsobení, úzkost a depresi. Pokud stres vede k vyšším psychickým nebo fyzickým výkonům, jedná se o eustres. Tento druh stresu patří k hlavním motivačním prvkům lidského konání. Pokud ovšem působení stresu trvá příliš dlouho nebo přesáhne určitou mez (distres), může vést k rozhodnutím, jejichž důsledkem je úzkostné (únik) nebo depresivní (ústup) chování.

2.5.3 Fyzické reakce na stres

Mozek, který vyhodnocuje zátěž, řídí nejen chování, které má za cíl tuto zátěž překonat, ale zároveň vyvolává v těle fyziologické reakce umožňující krátkodobě aktivovat rezervy pro útěk nebo boj.

Při vzniku stresu se zvýší činnost sympatiku a stresové hormony ovlivní činnost většiny orgánů v těle. V případě reakce typu „útěk nebo boj“ je tedy potřeba dodat živiny a energii do svalů a dalších orgánů, které mají podat zvýšený výkon. Proto se zvyšuje jejich prokrvení, a naopak se odvádí krev např. z trávicího ústrojí a omezuje se jeho činnost. Stres stimuluje i srdeční činnost a zvyšuje krevní tlak, a to právě kvůli zabezpečení dostatečné distribuce živin krevním oběhem. Dochází k uvolnění energetických zásob organismu, v první řadě odbouráváním zásobního polysacharidu glykogenu („rychlý zdroj“ energie), z něhož se do krve uvolňuje glukóza – hlavní zdroj energie. Později se pak využívají tukové zásoby „na horší časy“ (srov. Křivohlavý, 1994).

Popsaná obranná reakce je náročná na energii a vyčerpává rezervy organismu. Může tedy být pro organismus užitečná, je-li krátkodobá. Vyžaduje následný odpočinek pro regeneraci a pro doplnění energetických zásob.

2.5.4 Zvládání stresu

Stres jako takový se dá řešit jedinečně snahou o odstranění jeho příčin. Léky nebo potravní doplňky mohou pomoci zvládnout některé průvodní obtíže (depresivní nebo úzkostné stavy apod.). Za určitých okolností mohou být užitečnými pomocníky při překonávání těžké životní situace.

Každodenní stres se lidé snaží zvládat různými způsoby, které mj. zahrnují fyzické cvičení, různé relaxační techniky, meditace atd.(srov. Křivohlavý, 1994).

Vliv stresu ze ztráty práce se může projevit až neurózami.

Posttraumatická stresová porucha (dále jen PTSP), jinak také označovaná jako reakce na závažný stres, vzniká jako reakce na traumatickou událost. Postižený opakovaně prožívá událost v myšlenkách, snech a fantaziích a vyhýbá se místům a situacím, ve kterých k události došlo.

Porucha se často projevuje poruchami spánku, soustředění nebo úlekovými reakcemi. Současně s PTSP se může vyskytovat i deprese, generalizovaná úzkostná porucha, agorafobie, depersonalizace nebo různé závislosti. Rozlišuje se akutní reakce na stres (příznaky trvají méně než 3 měsíce) a chronická PTSP (příznaky trvají déle než 3 měsíce).

Ke vzniku posttraumatické stresové poruchy může dojít následkem situací ohrožujících postiženého nebo jeho blízké (např. válka, povodně, požár, těžký úraz, autonehoda, znásilnění, únos, život ohrožující choroba) nebo v důsledku změn v mezilidských vztazích a sociálních rolích (ztráta zaměstnání, nevěra partnera, rozvod).(online:www.encyklopedie.seznam.cz, 6.5.2007). Toto onemocnění se léčí pomocí antidepresiv, která po delším podávání často zabraňují nebo pozitivně ovlivňují znovuprožívání traumatického zážitku. Antidepresiva ale neovlivní negativní příznaky jako je vyhýbavé chování. Tady je nutné použít psychoterapii. Jako účinná se v případě posttraumatické stresové poruchy ukázala kognitivně behaviorální terapie zahrnující přehodnocení traumatické události, změnu pohledu pacienta na sebe sama a na okolní svět a plánování budoucnosti.

3 DŮSLEDKY NEZAMĚSTNANOSTI

Nezaměstnanost má nepříznivé důsledky nejen na samotného nezaměstnaného jedince, ale rovněž na osoby v jeho nejbližším okolí.

3.1 Důsledky nezaměstnanosti pro nezaměstnaného jedince

Vysoké postavení práce na žebříčku hodnot v naší společnosti má vliv na to, že ztráta práce sebou nese následky v různých oblastech společenského života. Pro každého člověka, který ztratí zaměstnání, je těžké smířit se ztrátou práce a svěřit se svým blízkým, že přišel o práci. Zklamání a následná rezignace je velká a působí nejrůznějšími formami na nejbližší okolí. Nezaměstnanost je vnímána jako odchylka od normy a je spojena s nízkou společenskou prestiží.

V souvislosti s nezaměstnaností je důležité i zkoumání proměny časové perspektivy jedince. Při každodenní práci má jedinec jednoznačný obraz časové struktury svých činností v průběhu dne, týdne či let. Při náhlé ztrátě práce se projevuje dezorientace, neboť člověk neví, co dělat s volným časem, protože doposud byl zvyklý pracovat a měl osvojené určité návyky a časový harmonogram jednotlivých dnů. Teď najednou nastává prázdno, nejistota, co bude a úzkost. Člověk neví, jak novou situaci zvládnout. Hroučí se mu celý svět a objevuje se celá řada negativních důsledků spojených se ztrátou zaměstnání. S rostoucí délkou nezaměstnanosti se u jedince projevuje pasivní chování ve volném čase. Také lidé předdůchodového věku jsou zoufalí ze ztráty zaměstnání, neboť se stále častěji objevuje trend zahraničních firem, které přijímají pouze mladé zaměstnance. Dalším negativním důsledkem je také zhoršení zdravotního, ale i psychického stavu ve všech věkových skupinách nezaměstnaných.

Zvládání situace ztráty práce je velmi individuální a je podmíněno řadou faktorů :

- odolnost konkrétního člověka vůči psychické zátěži. Lépe zvládají nezaměstnanost lidé, kteří vidí ve ztrátě práce novou osobní šanci;

- rozhodující je věk jedince. Nejhůře snáší dlouhodobou ztrátu zaměstnání lidé ve věku 41-50 let a ztrácejí naději, že najdou novou práci;
- pohlaví, které má psychologický a sociální význam. Ztratí-li žena práci, nenese to tak těžce jako muž, který je živitelem rodiny. Žena se věnuje domácím pracím a neuvědomuje si tolik ztrátu povolání;
- rozhodující roli má dosažená kvalifikace, protože nekvalifikovaní lidé přijdou o práci a obtížně ji znovu nacházejí;
- při ztrátě zaměstnání nabývá na významu smysluplná osobní aktivita ve volném čase.

3.2 Vliv nezaměstnanosti na jedince a jeho rodinné příslušníky

Dlouhodobá nezaměstnanost se projevuje a má negativní vliv nejen na nezaměstnaného jedince, ale i na jeho rodinu. Nezaměstnaný člen rodiny téměř vždy ovlivní rodinné soužití. Dochází ke změnám personálních vztahů, změnám v distribuci domácích prací, změnám v postavení a statusu nezaměstnaného člena rodiny.

„Důsledky nezaměstnanosti nepocítují jen ti, kdo ztratili svá zaměstnání. Ve skutečnosti zasahuje nezaměstnanost daleko větší počet osob než na kolik lze usuzovat z počtu nezaměstnaných v ekonomicky aktivní populaci“ (Mareš, 1998, s. 79). Mareš (1998) se ve své knize zmiňuje o britských výzkumech ze 40. let, které si kladly za cíl zmapovat pozitivní i negativní vliv nezaměstnanosti na rodinu. Výsledky ukázaly, že jednoznačně pozitivně na nezaměstnaného působí vliv rodinné solidarity a podpory. Prostředí rodiny může být považováno za útočiště před nepřátelským okolím. Silná opora bývá poskytována zejména ze strany příbuzenstva ženy, a to jak psychická, tak i materiální.

Největší konflikty v rodině jsou hned na začátku nezaměstnanosti, tedy při ztrátě práce. Negativní působení se projevuje nejen ve snížení finančních zdrojů rodiny (každodenní diskuse nad sebemenšími nákupy), ale také v rodinných aktivitách, prioritách, normách a v požadavcích na jednotlivé rodinné členy. Jsou zasaženy osobní ambice členů rodiny i společné plány. Často dochází ke změně v žebříčku hodnot. Situace se vážně ztíží, pokud o zaměstnání přijdou oba rodiče.

Mareš (1998) pokládá za závažnou změnu v postavení nezaměstnaného jedince v rodinné hierarchii. Tuto shledává ve ztrátě jeho statusu nebo snížení autority, odvozených ze zaměstnání a z příspěvku do rodinného rozpočtu. Zvláště citelné je to v tradičně orientovaných rodinách, kde muž zaujímá postavení živitele rodiny. Narušeny bývají i vnitřní pravidla a rozdělení úloh v rodině. Zejména v rodinách se stanovenou ženskou a mužskou rolí dochází k jejímu většímu vyhranění. „*Nezaměstnaný člen rodiny odmítá převzít část aktivit druhého partnera v domnění, že jeho status tím ještě více ztratí*“ (Mareš, 1998, s. 79).

Buchtová (2000, s. 7) uvádí, že „*v některých případech dochází v rodinném soužití k přenosu neurotických potíží z nezaměstnaného na zaměstnaného partnera a dokonce i na děti. Stresy působící na rodinu ovlivňují chování jejich členů, kteří pak utíkají k partám, ke konzumaci alkoholu, nikotinu a drog. Útěk k asociálním aktivitám s sebou přináší další problémy a vytváří se začarovaný kruh*“.

Na tomto místě se chci zmínit o nezaměstnanosti a vlivu všeobecně pomalého růstu platů, což často představuje pro mladé lidi překážku k osamostatnění. V této souvislosti existují výzkumy ekonomicky rozvinutých zemí, z nichž vyplývá, že v posledních letech dochází k nárůstu osob ve věku 18-34 let, které se vracejí do rodiny a žijí s rodiči. Nezaměstnanost absolventů představuje závažný výchovný, psychologický i sociologický problém. Pokud si tito mladí lidé neosvojí potřebné pracovní návyky, budou v budoucnu obtížně rozvíjet své profesionální role, pokud nepropadnou zcela nudě a životu z podpor sociálního státu. Prodlužování jejich závislosti na rodičích a sociálních dávkách ohrožuje rozvoj jejich osobní identity a identifikace s mužskou a ženskou rolí. Zpochybněno je také přijetí rodinných hodnot a hodnot společnosti (srov. Buchtová, 1999).

Ukazuje se, že prožívání ztráty zaměstnání prověřuje pevnost rodinných vztahů i vztahů mezi přáteli. Význam rodinných vazeb potvrzuje také zjištění, že svobodní a ti, kteří žijí v manželství, při hledání opory utíkají ke své základní rodině. Z výpovědí znovu zaměstnaných je zase zřejmé, že cítí daleko větší odpovědnost za svou rodinu, než tomu bylo před ztrátou zaměstnání (srov. Buchtová, 2002; Mareš, 2002).

3.3 Ekonomické důsledky nezaměstnanosti

Ekonomické důsledky nezaměstnanosti z pohledu jedince představují finanční ztrátu z nevykonané práce. Poněvadž nezaměstnaní nedostávají důchod, ze sociálních dávek je vynakládána nižší spotřeba a rovněž nižší úspory. V globálním měřítku nižší spotřeba a nižší investice snižují produkt země. Pokles produktu následně vyvolá další ztráty jak v sektoru domácností, tak v sektoru firem. Jelikož lidé neodvádějí ze mzdy daně a firmy vykazují v důsledku nižší produkce nižší zisky, což následně směřuje k odvodu nižších daní, stát tímto způsobem přichází o daňové příjmy, zatímco jeho výdaje na sociální politiku rostou.

Hlavním ekonomickým problémem existence nezaměstnanosti je fakt, že není využíván výrobní faktor práce. „*Země, která plně využívá ekonomicky aktivní obyvatelstvo, obvykle dosahuje vyšší úrovně HDP, než jakou by dosahovala, kdyby ponechala mnoho svých pracovníků v nečinnosti*“ (Samuelson, Nordhaus, 1995). Podle citovaných autorů je vysoká nezaměstnanost projevem plýtvání zdrojů. V období, kdy se počet nezaměstnaných osob zvyšuje, během depresí a ekonomických útlumů, nevyrábí ekonomika tolik, kolik je schopna (Samuelson, Nordhaus, 1995).

Ekonomické ztráty jsou představovány ztrátou produkce v podobě rozdílu mezi skutečným a potenciálním produktem, kdy velikost této ztráty je vyjadřována produkční mezerou. Tuto ztrátu lze odhadnout za základě Okunova zákona. Obecně tento zákon říká, že míra nezaměstnanosti v daném roce klesá, jestliže roční tempo růstu reálného hrubého domácího produktu (dále jen HDP) převyšuje trendové roční tempo růstu reálného HDP (srov. Samuelson, Nordhaus, 1995).

II. PRAKTICKÁ ČÁST

4 JAK VNÍMAJÍ NEZAMĚSTNANÍ NA PŘEROVSKU DŮSLEDKY SVÉ NEZAMĚSTNANOSTI

Cílem mé praktické části je zjistit, jak vnímají nezaměstnaní svou situaci z různých hledisek. Vybral jsem si z každé rizikové skupiny jeden případ nezaměstnaného, s kterým jsem vedl rozhovor a následně zpracoval kasuistiku.

4.1 Výzkumný problém

Při hledání nové práce je velmi složité se zapojit do nového pracovního procesu. Největší si osvojují nové nároky mladí lidé, kteří právě ukončili střední školu nebo vysokou školu, protože nikdy nepracovali a ze školy si sice nesou velké množství vědomostí, ale pouze teoretických. Každý jednotlivec nebo kategorie pracovníků se musí smířit i s prací, která nedosahuje kvality a peněžního ocenění, jaké si představoval. Kvalita zaměstnání tedy dobře placená záleží na možnostech, které jsou dány i zdroji, které mohou lidé využít, aby na tyto příležitosti dosáhli: jde zejména o jejich lidský, sociální a kulturní kapitál. Schopnost přizpůsobit se požadavkům trhu práce, stejně jako forma, která nezaměstnaným jeví jako dostupná, výrazně ovlivňuje možnost rizika nezaměstnanosti. Ve své práci jsem se zaměřil na zkoumání sociálních příčin a důsledků vzniku nezaměstnanosti u osob z tzv. rizikových skupin (srov. subkapitola 2.3), které jsou ohroženy vyšší pravděpodobností vzniku nezaměstnanosti i jejího opakování. Své výzkumné šetření jsem prováděl se zástupci těchto rizikových skupin:

- žena po mateřské dovolené;
- absolvent střední školy;
- muž ve věku 50 +.

Pro nezaměstnaného jedince je velmi důležité si najít co nejdříve novou práci, protože čím později si práci najde tím větší potíže se mohou dostavit. Jak už ekonomické důsledky tak i důsledky psychologické. Při dlouhodobější nezaměstnanosti se může projevit jako impuls k nežádoucím jevům. To znamená, že nezaměstnaný může propadnout patologickým nežádoucím jevům. Tyto jevy jsou gamblerství, alkoholismus nebo drogová závislost. Dále může nezaměstnaný být frustrovaný z nezaměstnanosti a přenáší to na rodinné

příslušníci. Rodinní příslušníci trpí nezaměstnaností člena více, než se může zdát. Jedním ze základních problémů je nedostatek finančních prostředků. Nezaměstnaný je frustrovaný z toho, že nedokáže uživit rodinu a může hledat uspokojení u jiného člověka, což v konečném efektu může vést k rozpadu rodiny.

Výzkum jsem prováděl na Úřadě práce v Lipníku nad Bečvou, kde se nachází detašované pracoviště přerovského Úřadu práce. Nezaměstnané osoby sem přicházejí, aby se registrovaly jako nezaměstnaní a vyřídily všechny potřebné náležitosti s tím související (např. sociální dávky). Od pracovníků Úřadu práce jsem získal kontakt na klienty, kteří by podle názoru pracovníků Úřadu práce, byli ochotni o svých zkušenostech s nezaměstnaností vyprávět.

Setkání proběhlo mimo Úřad práce, kde není prostor ani čas k delšímu rozhovoru a pravděpodobně by nebylo možné, aby se nezaměstnaný cítil uvolněně a mohl se mnou otevřeně hovořit o svém osobním životě. Uvolněná atmosféra byla nutná, abych s těmito lidmi mohl navázat užší kontakt a abych měl možnost dozvědět se i podrobnosti z jejich soukromého života.

4.2 Metody výzkumu

Nejprve jsem chtěl postupovat metodou řízeného rozhovoru. Zjistil jsem však, že vhodnější budou rozhovory neformální s následným vypracováním kasuistik. Přeci jen se jednalo o citlivou problematiku. Bylo nutno spontánně reagovat na každou vzniklou situaci během rozhovoru. Kvůli citlivosti zjišťovaných dat jsem si v průběhu rozhovoru dělal poznámky a nepoužíval jsem žádné záznamové zařízení. Rozhovory s jednotlivými klienty jsem zpracoval do kasuistik. Každá kasuistika je vypracována podle následující struktury:

- jméno;
- rok narození;
- rodinná anamnéza;
- zdravotní anamnéza;
- vzdělání;

- osobní anamnéza;
- práce a zkušenosti klienta s nezaměstnaností.

4.3 Výzkumný vzorek

Výzkumný vzorek jsem sestavil z jedinců, kteří jsou typickými představiteli tří vybraných rizikových skupin nezaměstnaných. Podařilo se mi navázat spolupráci s Úřadem práce v Lipníku nad Bečvou. Zde mi poskytli rámcové výchozí informace o jednotlivých klientech. Při výběru klientů a práci s údaji o nich jsme respektovali ochranu osobních údajů.

5 KASUISTIKY

Na základě rozhovorů, které jsem prováděl se třemi klienty Úřadu práce v Lipníku nad Bečvou, byly vypracovány následující kasuistiky.

5.1 Kasuistika 1: Žena po mateřské dovolené

Jméno: Kateřina

Rok narození: 1978

Rodinná anamnéza:

Kateřina je z úplné rodiny. Sama ji popsala jako „pohodovou s žádnými problémy“. Otec dříve pracoval u Českých drah. V mládí dostal revmatickou horečku. V současné době je v částečném invalidním důchodě, léčí se pro diabetes a hypertenzi. Matka Kateřiny pracuje jako sekretářka.

Zdravotní anamnéza:

Kateřina nemá žádné zdravotní potíže.

Vzdělání:

Kateřina má ukončené středoškolské vzdělání s maturitou na všeobecném gymnáziu. Po ukončení střední školy si podala přihlášku na vysokou školu, kde chtěla studovat v kombinované formě. Bohužel však nesplnila požadavky přijímacího řízení.

Osobní anamnéza

Po neúspěšném pokusu o přijetí na vysokou školu se zaregistrovala na Úřadu práce v Lipníku nad Bečvou. Z přiznané podpory v nezaměstnanosti chtěla překlenout dobu, kdy si hledala práci. Nakonec si našla práci jako servírka v restauraci. Při této práci se snažila opět o přijetí na vysokou školu, bohužel opět neúspěšně. V zaměstnání se mezitím seznámila se svým budoucím manželem Rudolfem. Po roční známosti se vzali a narodil se jim syn Lukáš. Když po dvou letech chtěla Kateřina nastoupit do zaměstnání, znovu otěhotněla a narodila se dcera Markéta. Při druhé mateřské dovolené si doplnila jazykové vzdělání v angličtině a znovu se chtěla přihlásit na vysokou školu. Při této snaze ji z počátku manžel podporoval. Jenže čím více se Kateřina snažila skloubit péči o rodinu a přípravu k přijímacímu

řízení na vysokou školu, tím více se prohlubovaly rozpory mezi ní manželem. Ten nakonec začal udržovat mimomanželský vztah s jinou ženou a v konečné fázi se rodina rozpadla a manželství Kateřiny se nachází v rozvodovém řízení.

Práce a zkušenosti s nezaměstnaností:

Již ve čtvrtém ročníku na střední škole si Kateřina začala přivydělávat na brigádách a snažila se finančně pomoci rodičům, když byl otcí z důvodu nemoci přiznán částečný invalidní důchod. Poprvé se Kateřina dostala do kontaktu s Úřadem práce po ukončení střední školy, kdy se o prázdninách snažila sehnat nějakou práci. Musela se tedy obrátit na Úřad práce v Lipníku nad Bečvou. Její první zkušenost s Úřadem práce však byla nepříjemná. Kateřina se tam setkala s arogancí úředníků. Byla pevně rozhodnutá najít si práci za každou cenu, aby svůj kontakt s úřadem omezila na minimum. Tak si našla práci jako servírka v restauraci před prvním těhotenstvím, ale dala výpověď kvůli špatnému kolektivu. Poté zjistila, že je těhotná. Její další zkušenosti s Úřadem práce už byly lepší. Díky němu se dostala i k jazykovému kurzu angličtiny. Od té doby, co je sama se dvěma malými dětmi, snaží se najít si práci kvůli tíživé finanční situaci. Absolvovala několik pohovorů. Vše se vždy zdálo být v pořádku, až do chvíle, kdy se otázky začaly týkat dětí. Když řekla, že má dvě děti a že je samoživitelka, tak jí vždy poděkovali a přislíbili, že se dotyčný zaměstnavatel ozve sám. Překvapivě po počátečních zkušenostech, kdy se k ní chovali arogantně, má na Úřad práce nyní jen pozitivní názor. Podle jejích slov se zde setkala s pochopením pro svou obtížnou situaci a se snahou podat jí pomocnou ruku

5.2 Kasuistika 2: Absolvent střední školy

Jméno: Lukáš

Rok narození: 1988

Rodinné zázemí:

Pochází z neúplné rodiny. Když bylo Lukášovi 10 let, jeho otec se odstěhoval. Poté se rozvedl s matkou kvůli jiné ženě. Od té doby se Lukáš se svým otcem moc nestýká kvůli jeho

nové přítelkyni, která Lukášově otci brání v kontaktu s původní rodinou. Matka Lukáše je učitelka na základní škole.

Zdravotní anamnéza:

Zdravotní stav Lukáše je dobrý. Prodělal pouze klasické dětské nemoci, vážně nemocný nikdy nebyl.

Vzdělání:

Lukáš má vystudovanou střední školu podnikatelskou s maturitou. Chtěl začít podnikat, ale zjistil, že rozjezd firmy by byl velmi náročný finančně.

Osobní anamnéza

Lukáš má dlouhodobou známost, ale z finančních důvodů si nemohou dovolit spolu žít samostatně. Proto bydlí společně u rodičů přítelkyně. Přítelkyně pracuje ve statním sektoru jako úřednice, ale nedokáže pomoci Lukášovi s hledáním práce. Celou situaci kolem Lukášovy situace vnímá přítelkyně dosti negativně.

Práce a zkušenosti s nezaměstnaností:

Lukáš chtěl začít po škole podnikat, ale nesehnal dost peněz na vybudování vlastní firmy. Proto přišel na Úřad práce v Lipníku nad Bečvou. Našel si práci v jednom supermarketu, ale záhy dal výpověď kvůli nízkému platu. Jak sám říká, potom byl na několika konkurzech na lepší místo, ale vždy došlo na otázky týkající se jeho praxe. Lukáš nemá žádnou praxi. Všechny pohovory tak skončily s tím, že daná firma hledá člověka s praxí. Takže Lukáš je nyní v evidenci Úřadu práce a „*strašně ho štve, že mladý člověk dostuduje školu a chce si najít práci, ale nemá praxi a tak slušnou práci nesežene*“. Lukáš byl při rozhovoru velmi rozčilený. Neustále opakoval: „... kde má člověk po škole vzít praxi když do teď byl ve škole a bez praxe je složité hledat na trhu práce uplatnění“.

5.3 Kasuistika 3: Osoba ve věku 50+

Jméno: Karel

Rok narození: 1952

Rodinná anamnéza:

Narodil se v Přerově. Jeho matka pracovala jako zdravotní sestra a jeho otec byl přednostou stanice jako zaměstnanec Českých drah. Matka zemřela, když bylo Karlovi 20 let. Poté navázal otec novou známost, což vedlo k přerušení kontaktů mezi Karlem, jeho otcem i oběma sestrami. Až po mnoha letech, ve svých 45 letech, se Karel znovu odhodlal k obnovení kontaktu se zbytkem rodiny. Narušené vztahy se podařilo znovu dát dohromady.

Zdravotní anamnéza:

Karel je po prodělané mononukleóze a proto teď pravidelně navštěvuje lékaře. Jiné zdravotní problémy nemá.

Osobní anamnéza:

Karel je rozvedený a má dvě děti, syna a dceru. Nyní žije s přítelkyní v podnájmu. Karel ztratil práci a proto je dlužen alimenty na své dvě děti. Právě se soudí se svou bývalou ženou. Podle mého názoru se Karel nevyhýbá placení výživného na své děti, ale prostě nemá z čeho úhradu provést.

Vzdělání:

Karel vystudoval střední průmyslovou školu s maturitou, obor architekt.

Práce a zkušenosti s nezaměstnaností:

Karel po škole nastoupil do stavební firmy jako architekt. Tam pracoval až do roku 1989, ale po revoluci podnik zkrachoval a tak se Karel dostal na Úřad práce, jehož prostřednictvím si za pár měsíců našel další práci jako architekt. V novém zaměstnání byl Karel spokojený, dokud se neobjevil problém s jeho počítačovou gramotností. Karel se bohužel nikdy nenaučil pořádně pracovat s počítačem, proto musel toto místo opustit. Následně se přidaly zdravotní obtíže a Karlovi byla diagnostikována mononukleóza. Několik měsíců zůstal doma v pracovní neschopnosti. Po uzdravení se Karel snažil najít práci, ale marně. Sám na tuto situaci vzpomíná: „*Bud' mi řekli, že místo je už bohužel obsazené nebo mi řekli, že se ozvou, což v pracovní řeči znamená, díky, nechceme Vás*“. Teď je Karel už několik let v evidenci Úřadu práce a úplně ztratil motivaci a zájem pracovat. Během rozhovoru častokrát opakoval: „*...nemá to cenu, těch pár let do důchodu už vydržím na pracáku a*

pak, kterákoli práci, kterou mi najdou na úřadě, stejně není tak dobrá, jak bych si představoval nebo mě stejně vezmou protože jsem starej....“

5.4 Doporučení k jednotlivým kasuistikám

Kasuistika 1: Žena po mateřské dovolené

Předpoklad matek samoživitelek stát se nezaměstnanými, je mnohonásobně vyšší než u ostatních žen. S tímto se setkala i Kateřina.

Problémem je to, že Kateřina vystudovala gymnázium a nebyla přijata ke studiu na vysoké škole. Gymnaziální vzdělání rovněž nevytváří konkrétní specifikaci na trhu práce. Kateřina tedy musí projít rekvalifikací, aby mohla snáze najít pracovní uplatnění.

Většina zaměstnavatelů nechce zaměstnat ženy v produktivním věku z obavy, že tyto otěhotní a zaměstnavatel se tak znovu ocitne v situaci, kdy bude muset hledat další pracovní sílu. Stejně tak se zaměstnavatelé brání zaměstnávat ženy s malými dětmi, kdy je důvodem obava z častých absencí žen – matek z důvodu nemoci dětí.

Doporučení k jejímu případu:

Kateřina je samostatně pečující rodič dvou malých dětí. V současné době nemůže sehnat práci na plný úvazek. Navrhoval bych proto, aby se nejprve pokusila najít zaměstnání na poloviční úvazek nebo práci doma, aby mohla trávit co nejvíce času se svými dětmi alespoň do doby, než děti zahájí povinnou školní docházku. V další fázi by se pak Kateřina mohla pokusit hledat zaměstnání na plný úvazek s pevně danou pracovní dobou (např. do 14 hod.), aby mohla děti vyzvedávat odpoledne ze školy či z družiny.

Kateřina se jako matka malých dětí setkala při hledání zaměstnání s výrazným omezením a je pravděpodobné, že se tato situace bude v budoucnu opakovat.

Kasuistika 2: Nezaměstnaný absolvent střední školy

U nezaměstnanosti absolventů je nebezpečí vzniku frustrace a nezájem najít si práci. Příčiny jsou v zásadě dvě, jednak je to na straně dlouhodobě nezaměstnaných *ztráta motiva-*

ce pracovat, na straně zaměstnavatelů je pak zřejmá neochota přijímat do pracovního poměru osoby dlouhodobě nezaměstnané nebo absolventy.

Při neúspěšných pokusech o nalezení práce se Lukáš dostal do situace, kdy se zastavil na místě. Je sice registrovaný na Úřadu práce, ale při hledání práce není aktivní. Projevuje se to tím, že Lukáš v tříměsíčních intervalech sice dochází na Úřad práce, ale o nabízené pracovní pozice nejeví zájem. Je to způsobené ztrátou motivace pro hledání zaměstnání.

Doporučení k jeho případu:

Vzhledem k tomu, že Lukáš nemůže najít práci ve svém oboru, bylo by dobré uvažovat o rekvalifikaci, případně o dalším studiu pro rozšíření kvalifikace, čímž by se zvýšila možnost uplatnění na trhu práce. Podle údajů Úřadu práce jsou na trhu práce stále žádané profese v oborech strojírenských a elektrotechnických.

Kasuistika 3: Osoba ve věkové kategorii 50+

Počet nezaměstnaných starších padesáti let v posledních letech stále roste. Karel patří mezi tu část populace, která pracovala ještě za předchozího režimu, kdy nezaměstnanost prakticky neexistovala. Do svých 52 let se Karel s nezaměstnaností neseťkal. Je si vědom toho, že když člověk ztratí práci v tomto věku, bude velmi obtížné najít nové zaměstnání. Je v tomto ohledu velmi pesimistický. Velmi znepokojující je skutečnost, že Karel nejen že ztratil motivaci pro hledání zaměstnání, ale že odmítá pomoc Úřadu práce.

Doporučení k jeho případu:

V případě Karla bohužel nastala situace, že ztratil práci ve vyšším věku. Bude tedy velmi obtížné najít zaměstnání. Vše je komplikováno ztrátou důvěry klienta k Úřadu práce. Navíc sám už ani nemá chuť do práce a chce „... už jen dožít do důchodu...“ Je to poměrně komplikovaný případ. Pro začátek bych asi doporučil konzultaci s psychologem, aby se Karel zbavil nedůvěry k Úřadu práce a zejména svého pesimistického pohledu na svou situaci.

ZÁVĚR

Bakalářská práce pojednává o různých důsledcích nezaměstnanosti. Cílem práce bylo vymezit nezaměstnanost jako závažný sociální problém, který výrazně ovlivňuje různé oblasti života nezaměstnaného jedince.

Ke splnění cíle jsem zvolil zpracování tří kasuistik, které vystihují životní příběh tří nezaměstnaných osob, jež jsou typickými představiteli tzv. rizikových skupin nezaměstnaných. Zaměřil jsem se na ženu s malými dětmi, absolventa střední školy a muže staršího padesáti let.

Kasuistiky byly zpracovány na základě rozhovorů s klienty Úřadu práce v Lipníku nad Bečvou. Nejobtížnější fází zpracování mé bakalářské práce byly právě tyto rozhovory s vybranými nezaměstnanými. Původně jsem měl připravený řízený rozhovor. Avšak při vlastní realizaci se ukázalo, že bude lépe vést rozhovor spíše neformálně. Předem připravené a kladené otázky vyvolávaly u klientů nepříjemné pocity a výrazně omezovaly vyjádření jejich osobních pocitů. Proto jsem přešel k rozhovoru neřízenému, kdy se jednotliví klienti cítili uvolněnější a o citlivém tématu nezaměstnanosti se sami rozhovořili.

Vzhledem ke struktuře každé kasuistiky jsem nastínil určitá doporučení pro jednotlivé klienty pro případ dalšího hledání zaměstnání. Cíl práce byl splněn.

Bakalářská práce čítá celkem 5 kapitol. První tři kapitoly jsou zařazeny v teoretické části. Vycházel jsem ze studia odborné literatury a na jeho základě jsem charakterizoval nezaměstnanost z různých aspektů, popsal její jednotlivé druhy. Zabýval jsem se rovněž významem práce pro člověka.

Praktická část bakalářské práce zahrnuje kapitolu 4 a kapitolu 5. Zde jsou popsány rozhovory s vybranými klienty Úřadu práce a následně zpracovány tři kasuistiky.

Závěrem chci říct, že zpracování této bakalářské práce mne osobně velmi obohatilo. Tím, že jsem měl možnost osobně hovořit s lidmi, kteří se zcela nedobrovolně ocitli v roli nezaměstnaného, zamýšlel jsem se i nad tím, jak bych asi takovou situaci zvládl já. Pochopil jsem, že člověk hlavně musí sám chtít najít si nové zaměstnání. Pokud člověk ztratí motivaci, chuť a zájem pracovat, vyznívají veškeré kroky a snahy pracovníků Úřadu práce naprázdno.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- [1] BUCHTOVÁ, B. *Nezaměstnanost: psychologický, ekonomický a sociální problém*. Praha : Grada, 2002. 236 s. ISBN 80-247-9006-8.
- [2] KREBS, V. *Státní sociální podpora*. Praha : Grada, 2002. 136 s. ISBN 80-247-0065-4
- [3] KREBS, V. et al. *Sociální politika*. 2. vyd. Praha: Aspi Publishing, 2002. 376 s. ISBN 80-86395-33-2.
- [4] KŘIVOHLAVÝ, J. *Jak zvládat stres*. Praha : Grada-Avicenum, 1994. ISBN 80-7169-121-6.
- [5] MAREŠ, P. *Nezaměstnanost jako sociální problém*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2002a. 172 s. ISBN 80-86429-08-3.
- [6] MAREŠ, P. *Ztráta zaměstnání: reakce, plány a flexibilita nezaměstnaných*. Brno : Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2002b. 53 s. ISBN 80-238-9166-9.
- [7] MAREŠ, P., SIROVÁTKA, T. *Trh práce, nezaměstnanost, sociální politika*. Brno : FSS MU, 2003. 1. vyd. 272 s. ISBN 80-210-3048-8.
- [8] MUFFELS, J. A. Stárnutí a flexibilizace. In: *Sociologický časopis*, 1998, roč. 34, č. 3, s 283.
- [9] PRŮŠA, L. *Ekonomie sociálních služeb*. Praha : ASPI Publishing, s.r.o., 2003. ISBN 80-86395-69-3.
- [10] SAMUELSON, P.A., NORDHAUS, W.D. *Ekonomie*. Přel. Mejstřík, M. a kol. 2. vyd. Praha: Svoboda, 1995. 1011 s. ISBN 80-205-0494-X.
- [11] WINKLER, J., WILDMANNOVÁ, M.: *Evropské pracovní trhy a průmyslové vztahy*. 1.vyd. Praha: Computer Press, 1999. 143 s. ISBN 80-7226-195-9.

